

ESTEZĖS BEIEŠKANT VINCO MYKOLAIČIO-PUTINO ROMANE ALTORIŲ ŠEŠĖLY

SEARCHING FOR AESTHESIS IN VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS'S NOVEL IN THE SHADOW OF ALTARS

Vytautas MARTINKUS

Lietuvos edukologijos universitetas

Lietuvių ir lyginamosios literatūros katedra

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

vytautas.martinkus@leu.lt

Santrauka

Straipsnyje aptariama literatūrinė estezė – *momentinė / visuminė* kūrinio pajauta. (Jos sinonimai meno filosofijos veikaluose – kūrinio *grožio* akimirka, blyksnis, tvykstelėjimas, nušvitimas, atvertis ir t.t.). Remiamasi klasikinės (Aristotelio) estetikos ir moderniosios meno teorijos (Rolando Barthes'o, Umberto Eco, Algirdo Juliaus Greimo, Arvydo Šliogerio) įžvalgomis. Pirstatomas hipotetinis literatūrinės *estezės* konceptas, pagal kurį straipsnyje interpretuojama Vinco Mykolaičio-Putino romano *Altorių šešėly* perskaitymo – estezės – galimybė. Bandymas priartėti prie *momentinės / visuminės* prozos kūrinio pajautos, anot straipsnio autoriaus, yra semantinių romano reikšmių kūrimasis, kurių skaitytojas *atsisako* per *momentinę / visuminę* kūrinio (estetinio objekto) pajautą – būsenos „Aš – romanas“ reiškinį. Tai – išskirtinai individualus kūrinio (teksto) reikšmių įprasminimas ir pastarojo veikiamo *estetinė kūrinio vertė*.

Esminiai žodžiai: *literatūros kūrinys, romanas, estetinis suvokimas, estezė, pajauta, vertybė.*

Summary

The article discusses literary aesthesis, i.e. the *momentary / total* sense of a literary work (its synonyms in various publications dealing with the philosophy of art include the following: an instant of *beauty* in a work, a flash, a flicker, enlightenment, openness, and etc.). The insights obtained are based on both classical aesthetics (Aristotle) and modern art theory (Roland Barthes, Umberto Eco, Algirdas Julius Greimas and Arvydas Šliogeris). A hypothetical concept of literary *aesthesis* is presented, on the basis of which the interpretation of the novel *In the Shadow of Altars* (Lith. *Altorių šešėly*) by Vincas Mykolaitis-Putinas suggests the possibility of a reading or an aesthesis. According to the author of the article, an attempt to approach the *momentary / total* sense of a piece of prose is the self-creation of semantic meanings of the novel that are *rejected* by a reader through the *momentary / total* sense of the work (the aesthetic object), i.e. the state of the phenomenon of “I and the novel.” This is an exceptionally individual process of *actualization* of meanings of a literary work (text) and the *aesthetic value of the work* influenced by such an actualization.

Key words: *literary work, the novel, aesthetic perception, aesthesis, sense, value.*

Įvadas

Straipsnyje aptariamų išvalgų šaltinis – Vinco Mykolaičio-Putino romanas *Altorių šešėly* ir jo skaitymo atnaujinta patirtis: straipsnio autorius rengė įvadinį straipsnį kūrinio leidimui knygų serijoje „Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius“¹. Be to, buvo pradėta rašyti esė² apie *estezę*, vieną bendrųjų meno kūrinio estetišinio suvokimo formų. Rašant abu tekstus kilo klausimas: kokios kūrinio skaitymo nuostatos / prielaidos ši mūsų klasikos veikalą leistų išgyventi *visuminiu* būdu, kaip galėtų rasti *momentinė* jo *pajauta*? Galėtume klausti ir šitaip: ar (dažnas) šio romano skaitytojas patiria (gali patirti) *estezę*?

---

¹ Martinkus V., 2012, „Lietuvių romanas, parašytas Pasaulio poeto“. – Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*: Romanas. Serija „Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius“. Vilnius: LRS leidykla, 5–22.

² Martinkus V., 2013, *Estezė ir vertinimai*. Vilnius: Edukologija, p. 11–119.

Be abejonės, reikėtų susi(ap)tarti, kokį romano skaitymą (jo estetinę patirtį) turime galvoje – ką vadiname *esteze* (ir jos sinonimais³)? Sakydami, kad tai – *laikinis* pajautos momentiš-kumas arba (literatūrinio) meno kūrinio *erdvėjimas*, transformacija į *antlaikinę* formą, tik apytikriai apibrėžiame ją. Ne visi skaitytojai vertina grožio akimirkas, ne vienas jų iš literatūros kūrinio telaukia labai paprastų ir kasdienių dalykų – mąstyti kartu su autoriumi / personažais / pasakotoju / lyriniu subjektu, išvysti savo gyvenimo atspindžius literatūriniuose vaizduose ar net užtikti jų tapatumus, pasidžiaugti kalbos vingrumu ir jos žaidimais. Esama labai įvairių teksto teikiamos *palaimos* formų. Taigi ir dėl konceptui *esteze* apibrėžti vartojamų sąvokų reikšmių diseminacijos kiekvienas romano skaitytojas / tyrinėtojas pirmoje pastraipoje iškeltą klausimą suprastų savaip, ir atsakymų, matyt, rastųsi įvairių, netgi visai priešingų.

Tikėtina, kad dažniau išgirstume neigiamų nei teigiamų atsakymų. Tarp šio straipsnio autoriaus pašnekintų keliolikos Mykolaičio-Putino romano skaitytojų filologų tik vienas kitas, pasiaiškinęs, ko klausiamo, pritarė (tiesa, tik *a priori*), kad ir šio veikalo atveju *esteze* *galima*, nors, esą, paprasčiau būtų svarstyti romano teikiamas trumpas estetines jo pagavas – teksto malonumą.

Šio romano pirmas leidimas (1933) labai išpopuliarėjo dėl tematikos – (kunigui) uždraustos meilės istorijos – ir jo aštrios, dievobaimingos kritikos. Šiandien veikalas literatūros kritikų / istorikų yra pripažintas išskirtinai aukštos meninės prabos lietuvių romanu, įtrauktas į mokyklų programas. Vis dėlto net ir toks daugialypis, įvairių lietuviškų kultūros institucijų skatinamas imperatyvas – *būtinai* perskaityti šį kūrinį – nebūtinai didina estetiškai jį suvokusių arba tikrai juo bent kiek pasigėrėjusių skaitytojų būrį. Labai tikėtina, kad tas būrys lieka pastovus ar (santykinai) net mažėja.

³ Estezei artimos kitaip įvardytos meno kūrinio estetinio suvokimo patirtys: katarsis, ekstazė, skaitymo palaima, teksto teikiamas džiaugsmas / malonumas, mėgavimasis ir pan.

Populiarūs klasikos veikalai leidžia skirti ne tik jų tipus (pavyzdžiui, vadinti juos, anot Umberto Eco, „uždarais“ arba „atvirais“), bet ir klasifikuoti jų (per)skaitymo lygmenis (tarkim, pagal Michaelį Riffaterre'ą, euristinį ir hermeneutinį), o jų skaitytojus dalyti į grupes („realius“, „idealius“, „uždarus“, „atvirus“), tačiau nė vienas kūrinio, kaip ir jo (per)skaitymo, struktūrinių elementų savaime nesusietas su estetinė kūrinio pajauta. Pastaroji dažniausiai tik atskirai svarstoma kaip kūrinio autoriaus ir jo skaitytojų arba (rečiau) kaip kritiko lūkestis. Nuo pat pirmųjų romano *Altorijų šešėly* kritikų atsiliepimų iki mūsų dienomis vyraujančiose jo recepcijose daugiau dėmesio tenka ne estetinei jo pajautai, o įvairiais siužeto atžvilgiais narstomoms poeto ir (eks)kunigo gyvenimo problemoms. Šiuo atžvilgiu Mykolaičio-Putino veikalas nėra išimtis, estetinė romano nuostata skaitytojų / kritikų labai dažnai redukuojama tik į mentalinius jos pačios paaiškinimus arba pakeičiama, kaip minėta, į filosofinius žmogaus egzistencijos klausimus, kūrinys suvokiamas per tam tikras teorines, etines ar tikėjimo prizmes.

Taigi retas skaitytojas be jokių išankstinių teorinių prielaidų atsiduria tiesioginėje akistatoje su romanu, kurią tiktų įvardyti momentine ar visumine jo pajauta. Dar retesni atvejai, kai ir siekiama, ir pasiekama išskirtinės, esteze įvardijamos, romano skaitymo kokybės, galima sakyti, skaitymo *prabangos*. Galimi labai įvairūs skaitytojo tikslai, dažnai – tik edukaciniai, ir jų hedonistiniai / estetiniai siekiai nebūtinai sėkmingi. Pragmatiniam skaitytojui pasilikus šiapus arba anapus estetinės nuostatos, galime sakyti, kad atitinkamai jo (per)skaitomas romanas atsiveria tik praktinėmis savo reikšmėmis. Tokiais atvejais galimybė „sulaukti“ estezės ar „rasti“ ją, matyt, neišnyksta, tačiau ji aktualizuojama minimaliai.

Grįžkime prie alternatyvios klausimo formos. Kartu su dauguma skaitytojų atsakę „Ne, nepatiria ir negali patirti“, tik atidėtume mįšlingą estezės realumo klausimą ir patikėtume kelti jį kitiems, nes neatsakyti klausimai niekur nedingsta. Dalinis

literatūros pajautos / vertinimo klausimas yra prasmingas tik kūrinio „pilnatvės“ akivaizdoje. Kiekybiniai metodai anksčiau ar vėliau keičiami kokybiniais ir pagal juos formuluojamomis ištartimis. Jeigu bent vienas skaitytojas (tarkim, šito straipsnio autorius) atsako(-ys) „Taip, būna, kad patiriu(-ia)“, to pakanka, kad suabejotume pirmuoju atsakymu ir paklaustume *kaip* ar *kada* tokia *būseną* randasi ar tiesiog ištinca mus.

Ištare preliminarius klausimus ir numanomus atsakymus, suskliauskime („užmirškime“) juos. Intencionalus sąmonės žvilgsnis bent laikinai tegu atsisako žinomų veikalo kritikų ar literatūrologų interpretacijų, ir, anot fenomenologų patarimo, *be jokių prielaidų* atsiverskime Mykolaičio-Putino romaną.

Nereikia sureikšminti šitos fenomenologinės prielaidos, nes redukcija – ne absoliuti, o sąlygiška, patys fenomenologai sutinka, kad tuščios sąmonės nebūna. Jeigu būtų, tektų aiškinti jos aktyvumo šaltinį. Sąmonės intencionalumas lieka svarbus net fizinėse pajautose, juk joms mus paruošia ankstesnės intencionalios būsenos. Atsivertus romaną, akis yra ne tik tarpininkė tarp minties (vaizduotės) ir veiksmo, ji ir sujungia juodu. Bet kuriuo atveju tiktų kalbėti apie skaitymą, kuris virsta (galėtų virsti) kuo nors kitu nei įvairių romano diskursų, jo vaizdų reikšmių, tekstinių pranešimų išsiaiškinimu, *erdve* ar *tuštuma*, kurioje steigiasi tų visų reikšmių įvairovė, jau paminėta kaip *momentinė amžinybė*. O iki tol, ypač pradžioje, skaitytojas ir jo skaitomas romanas išsaugo subjekto / objekto perskyrą, kuri yra klasikinė, „kartežiška“ dvinarė struktūra, *dviejų* akistata (vienas *versus* kitas) ar *stovėsena* (vienas *ir* kitas). Tai – intencionali skaitytojo sąmonės *būseną* (vieno *su* kitu), kurios horizonte – tokiam romano perskaitymui reikalinga *estetinė nuostata*, arba distancija, vadinama *nesuinteresuotu suinteresuotumu*. Ją, kalbėdami apie gilesnes kūrinių interpretacijas, tiesa, skirtingomis formomis, mini ne tik meno filosofai, bet ir literatūrologai, kritikai.

Estezės konceptas

Paprastai yra svarstomas palaipsnis skaitytojo / kritiko proto, vaizduotės, jausmų kismas, *laikinė* būseną, kurią dažnas ir yra pratęs vadinti *estetiniu* romano suvokimu, teksto perskaitymo ir jo supratimo malonumu, pagal tradiciją meistriškai ar naujai – neįprastai ir dėl to pagaviai – parašyto kūrinio reikšmių teikiamu džiaugsmu, palaima. Ar tai – estezė? Būdamą ne kasdiene, o tik tam tikra – išskirtine – kūrinio skaitymo patirtimi, estezė gali būti netikra, o tik panaši į ją, jai artima arba ją simuliuojanti kūrinio skaitymo patirtis. Teorinės estetiškos nuostatos, žinios skaitytojo savaime nekreipia *momentinės* kūrinio pajautos (*blyksnio, apakimo, nušvitimo, tvykstelėjimo, atverties*) link. Kol skaitytojo sąmonės lauke kyla senos ir naujos kūrinio reikšmės, pati estetiškos nuostata tėra tik viena reikšminių konfigūracijų. Kūrinio refleksija, atsisakanti praktinių kūrinio reikšmių ir užsidaranti savyje, gali būti tik antlaikinė. Vadinti ją antjusline neturėtume, nes tokiu atveju atsiribotume nuo to, kas yra bet kurio *estetiškumo* pagrindas – *pajautos*. Ją galima būtų lyginti su reikšmių kismu, kuris pajautos subjektui sustoja. Toks *nulinių reikšmių* atvejis gali būti apibrėžtas, ir estezė, kaip jau minėta, yra viena meno filosofijos sąvokų, įvardijanti šį estetiškos patirties fenomeną.

Pagal Algirdą Julijų Greimą, estezė (*esthesis*) yra ženkliška, ji apibrėžiama kaip *subjekto ir objekto susilieėjimas* („konjunkcija“), subjekto ribų įveika, jų peržengimas (Greimas, 1991, 219). Jos tenka „laukti“, ji yra kasdienio patyrimo lūžis, perėjimas į kitokį patyrimą – *blyksnio* formos ir trukmės. „Kasdienis patyrimas“ ir jo „lūžis“ yra gana plačios ir menkai apibrėžtos sąvokos, jos nėra orientuotos į tvarką ar entropiją, todėl estezė gali būti net „sustabdytas“ patyrimas, „neįvykusi“ tikrovė, ne tik kūrinio tvarkos, jo „tobulos formos“, bet ir sumaištis – chaosmoso – pjūvis: netvarka (nedarna) taip yra (gali būti) netikėta, „netikėtumo laukimas kiekviename lygmenyje transformuojasi į laukiamą

netikėtumo laukimą” (Ten pat, 220). Dar kitaip – tai yra „išsprūstancio netikėtumo ieškojimas” (Ten pat, 222).

Barthes’as irgi pabrėžia kūrinio suvokimo, jo pajautos momentišumą. Semiologas kalba apie teksto malonumo / mėgavimosi prieštarinę turinį, tradicijų tęsimą ir kismą, atsitiktinį pobūdį ir t. t., nors pripažįsta ir ilgalaikį teksto patyrimą. „Malonumo tekstas – toks, kuris patenkina, papildo, sukelia euforiją; jis atsiranda iš kultūros, nenutraukia ryšių su ja ir yra susijęs su patogaus skaitymo praktika. Mėgavimosi tekstas – toks, kuris sukelia netekties pojūtį, išmuša iš vėžių (kartais net vargina nuoboduliu), išklubina skaitytojo istorines, kultūrinis, psichologines nuostatas, išjudina jo skonį, jo vertybes ir prisiminimus, išprovokuoja jo santykių su kalba krizę“ (Barthes, 1992, 278).

Jeigu įsigilintume į Greimo *esthesis* aiškinimą (esė *Apie neto- bulumą*), pastebėtume, kad visi pateikiami jo literatūriniai estezės pavyzdžiai (Michelio Tournier romanas, Cortazaro apsakymas ir t. t.) yra panašūs savo estetinių objektų ir subjektų „konjunkcijos“ scenarijais: visais atvejais Greimas atranda teksto diskursus, kurie atitinka vieną iš galimų semiologinių „subjekto ir objekto“ konjunkcijų. Greimas daro prielaidą, kad kūrinio autorius / pasakotojas yra pasiekęs estezę ir pateikia tekstu skaitytojui tam tikrą užuominą, nuorodą jos link. Galbūt tokiai interpretacijai tiesiogiai nepasiduoda Rilke’ės eilėraštis „Fortepijono pratybos“, todėl Greimui tenka analizuoti du, anot jo, estetinius scenarijus – *pasakymo* ir (pasakymo) *sakymo* plotmėse ir parengti subjekto ir objekto priešpriešą ir susiliejamą. Tada *estezės* galios semiotinė schema nepriekaištingai pradeda veikti ir šiame kūrinyje. Pagal Greimą, atrodo, estezės sulaukiama tam tikros (pakankamai gilios) semiotinės teksto analizės atveju, estezė išstinka mus ne absoliučiai tiesiogiai pajaučiant kūrinį, o tarpininkaujant „metasemiotikų susisluoksniavimams“ (tekstas kaip koherentiška sistema pagal Gödelio teoremą turėtų būti papildomai interpretuojamas vis naujų ir naujų metasisemų būdu), pasitelkiant specialius teorinius instrumentus, kurie iš teksto sukuria *estezei* reikalingus ar būtinus sandus ir procesus.

Kyla klausimas, ar ta būseną, įvardyta *esteze*, prieinama visiems kitiems, kurie negeba, nenori ar negali perskaityti kūrinio pagal semiologinius (arba kitus literatūrologinius) principus? Ar laukti ir kaip laukti jos? Ieškoti jos ar neieškoti jai palankių nuostatų? Verta prisiminti Arvydą Šliogerį, kuris savaip, iš „juslinės transcendencijos“ pozicijų, yra tikslinės Greimo *estezės* („blyksnio“) interpretaciją. Šliogerio nuomone, „blyksnio būsenai apibūdinti netinka Greimo terminai „susiliejimas“ ar „susijungimas“. Anot jo, blyksnis veikia atostūmis: subjektas atstumia daiktą, o daiktas atstumia subjektą. Tik atostūmio konfigūracijoje įmanomas subjekto ir objekto susitikimas, tai yra žmogaus susitikimas su transcendencija“ (Šliogeris, 1992, 14). Tačiau „atostūmio konfigūracija“ taip pat grindžiama subjekto ir (*estezės*) objekto perskyra. Tokia perskyra, net „pusėms“ keičiantis vaidmenims, neišnyktų, tuo atžvilgiu visada ribotų kūrinio ir jo suvokėjo atvertis vienas kitam. Nors yra manančių, kad esė *Apie netobulumą* Greimas nuo semiotikos gręžiasi į fenomenologiją ir hermeneutiką, reiktų aiškintis, ar tos teorinės ir praktinės prielaidos, kuriomis grindžiami *esthésis* pavyzdžiai ir jų interpretacijos, yra semiotikos atsakymas. Pripažinti semiotikos ribas nėra nuolaida jokiai kitam metodui, nes pati semiotika radosi kaip gana griežtas savų ribų braižymas.

Yra ir kita aplinkybė, kuri, šio straipsnio autoriaus nuomone, gali sustabdyti *estezės* pagal Greimą laukimą. Ne kiekvienas net modernaus literatūrinio kūrinio autorius metaliteratūriškai *aprašo savo rašymą kaip estezę* ir pabūna tarsi vedliu jo parašyto kūrinio *estezės* link. Tai yra ne visuose kūrinuose autorius (kaip naratorius) reprezentuoja savąją *estezės* reikščių pagal subjekto / objekto skirties ir jungties paradigmą. (Taip yra Greimo pasirinktuose pavyzdžiuose.) Jeigu kūrinys ir yra autorinė *estezės* forma, tai kodėl ji turėtų būti pažadinama tik pagal semiotinę „subjekto ir objekto“ disjunkcijos / konjunkcijos formulę? Ar negalėtų būti tokių literatūros veikalų, kurių akimirksninę pajautą veikia visos giliosios, tai yra pagal įvairiausias teorines literatūros prielaidas besirandančios konkrečios kūrinio formos?

Sąmoningai estezės galbūt net neturėtų būti laukiama, ypač – pagal kūrinio autoriaus metaliteratūrinę teksto skaitymo strategiją. Anot Šliogerio, „estezės laukimas, jei jo netapatinsime su nuzulintu neapibrėžtu ateities laukimu, gali būti pavadintas užmirštu laukimu, kai nežinoma, ko laukiama; kai pats laukimas tampa nelaukimu [...]. Sąmoningai laukti estetišės pagavos, vadinasi, ją numarinti *a priori*“ (Šliogeris, 1992, 17). Vis dėlto tai nereiškia, kad literatūros / meno kūrinyje nėra nieko įdėto, kas reikalinga „blyksniui“. Būtent tai, kas „įdėta“, kas, mano manymu, yra atrandama, pertvarkoma ir kaupiama, kol pasiekiamas tam tikra reikšmių įtampa. Estezė yra tų reikšmių atsisakymas, jų susiliejimas, jų netikėta momentinė „išskrova“, visuminė *kažko pajauta* ar pan. Tas *kažkas*, beje, neturėtų būti redukuojamas į pažinimo paradigmos lūžį („tiesos akimirka“) ar tikėjimo (apreiškimo) tiesą, tuo atžvilgiu estezės fenomeno neturėtume interpretuoti vien kaip *neestetinį* žmogaus susitikimą su *transcendencijos* fenomenais, kaip teigia Šliogeris (Šliogeris, 19992, 20). Belieka tik pridurti, kad (juslinės) transcendencijos fenomeną galime traktuoti tik kaip mūsų mentalinę *fikciją*. Dėl tos priežasties ne visuomet verta orientuotis į ją, o ne į paprastesnes ir mažiau fiktyvias kūrinio patirtis, neatsisakant kūrinio skaitymo „naudos“.

Galimà literatūros kūrinio *grožio akimirka* – universali estezės forma, sąlygiškai tiesioginė ir minimaliai konceptualizuota, kylanti iš perskaityto kūrinio reikšmių, jų viso tinklo *dekodavimo* ir įprasminimo savųjų gyvenimo vertybių lauke, neieškant jos metaliteratūrinių pagrindų nei literatūros semiotikoje, nei kitose literatūros teorijose.

Taigi niekada nėra vienodas, arba – visada probleminis, kaip ir Greimo aprašytuose pavyzdžiuose, lieka individualus (estezės) būdas, kuris skaitytojui leidžia patirti kūrinio *visumiškumą* ir *momentiškumą*. Ši kūrinio *grožio akimirka* pasiekiamas ir dėl autoriaus pateiktos reikšmių reikšties formos, ir dėl skaitytojo gebėjimo (estetinio jos vertinimo galios). Nekeldami sau estezės tikslo, o tik „kalbindami“ kūrinį, patys tik iš dalies atsigręžiamas

į jo ikiestezines reikšmes, o jo *grožio akimirką* tapatiname tik su laikine (daline) jo pajauta, kuri nėra jo reikšmių *atsisakymas*, arba bereikšmis reikšmingumas. Tai galima vadinti kylančia ikiestezine reikšmių banga ir neapibrėžta estezės tikimybe. Šio straipsnio autorius yra bandęs interpretuoti reikšmių gausėjimą Juozo Apučio novelėje „Balta balta buvusio laiko dėmelė“⁴. Interpretacijai prireikė beveik keturiasdešimties puslapių, nors novelė telpa penkiuose rašytojo knygos puslapiuose⁵. Nedrašu net svajoti ką nors panašaus atlikti atsivertus du šimtus kartų ilgesnį Mykolaičio-Putino romano tekstą, tačiau kūrinio *grožio akimirkos* individuali tikimybė abiem atvejais, matyt, yra panaši.

Romano polisemantika

Pamėginsime schematiškai įvardyti bent keletą individualaus reikšmių gausėjimo krypčių iš asmeninio patyrimo skaitant Mykolaičio-Putino romaną *Altorių šešėly*.

Pirma. Tai dažniausiai ir paprasčiausiai atrandama linkmė. Procesuali (*linijinė* laikinė, laikiškoji) šio romano reikšmių reikštis, jų gausėjimas skaitant.

Akivaizdu, kad didelės teksto apimties kūrinio, koks yra romanas *Altorių šešėly*, skaitymo patyrimas yra *procesas*, kuriame svarbūs kintantis mąstymas, sukaupotos žinios (atmintis), gyva vaizduotė, konkretūs ir atitraukti jausmai, kultūriniai intertekstai, tekste besirandančios romano *formas* koherentinės reikšmės ir jų prasmė.

Kuo svarbi romane ši kryptis? Be šių „linijinių“, tačiau daugybinių ar paralelinių romano teksto suvokčių, be to, be jų pakartojimo (-ų), sakyčiau, neturėtume kūrinio meniškumui būtinų prielaidų. Prisiminkime teksto meniškumo minimumo dėsnį, suformuluotą Jurijaus Lotmano: meniniam tekstui

---

⁴ Martinkus V., 2003, Erčia po keturiasdešimt vienos pastraipos skliautu: Polisemijos tako prasmė Juozo Apučio novelėje *Balta balta buvusio laiko dėmelė*. – *Literatūra ir paraliteratūra*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 114–151.

⁵ Aputis J., 1986, *Gegužė ant nulūžusio beržo*. Vilnius: Vaga, 366–370.

(sukurti) būtinas autorinis (bent) *dvigubas* teksto kodavimas. Panašiai ir estezės romane skaitytojui beiėskant: savo būseną ar net jos galią *estezė* pa(į)rodo tik po antro (ne mažiau) kūrinio skaitymo. Tik pakartota pagal autoriaus sukurtą kūrinio formą struktūrinių dalių ir visumos ryšių patirtis skaitytojo vaizduotėje ir mąstyme įgyja savitumo ir pilnatviškumo galios – *atverti, nušviesti, sujungti, perskirti* ir pan. Taigi – kuo daugiau dekodavimui skirtų ir jau perkoduotų reikšmių, tuo daugiau jų įprasminimo. Vienas visuminis kodas (raktas) galbūt padidina estezės *kaip momentinio blyksnio* tikimybę. Sakome „galbūt“, nes tiesioginio ryšio tarp vienos ir visų reikšmių kuriamos dvasinės įtampos ir nėra – redukcija gali (ar net turi) tokio kodo nepaisyti, „prarasti“.

Antra. Ne paties kūrinio, o gyvenimo pilnatvė, jo atvirybė, kitaip – iš romano netobulumo, jo nepilnatviškumo kylančios reikšmės.

Iš fenomenologinio horizonto: Mykolaičio-Putino knyga ir sumanyta, ir parašyta kaip labai *individualus* ir labai *platus* žvilgsnis į žmogaus pasaulį.

Romano autoriaus žodyje⁶ neatsitiktinai yra užsiminta apie „pilno gyvenimo vaizdo“ siekius. „Pilno“ – tai ir neaprėpiamo kiekvieno mūsų *dabar*, ir nesibaigiančio to paties *dabar*.

Romanas *Altorių šešėly* yra išskirtiniai rašytojo *išpažinimai* – atviras, dramatiškas ir poetiškas pasakojimas apie dvasinę žmogaus būseną. Nors išpažinimų forma – literatūrinė, tačiau „[s]varbiausia romane – įtikėjimas galimybe būti nuoširdžiam, atsivėrimo, išsipasakojimo tiesa, svaigus nuoširdumo džiaugsmas“ (Sauka, 1998, 213).

Altorių šešėly – autobiografinis kūrinys. Skaitytojui jis sukelia gyvenimo, pasaulio, o ne meno kūrinio pirmenybės ir savarankiškumo įspūdį. Nuo pirmo iki paskutinio romano sakinio pasakotojas stengiasi neišleisti iš akių *visuminio* pasaulio vaizdo. Prisiminę Mykolaičiui-Putinui būdingus žodžius, net apie dva-

⁶ „Autoriaus žodis“ parašytas 1931 metais, kai buvo rašoma pirmoji romano dalis (žr. Mykolaitis-Putinas, 2012, 25–27).

siškai skurdžią kasdienybę, galėtume sakyti: ir tai yra mūsų būtis, per ją į mus kreipiasi sąmonė, transcendencija, Dievas.

Ar ne iš kasdienio *kunigo* gyvenimo, anot romano autoriaus, kyla visos *Altorių šešėly* „įdomios situacijos, įspūdingi konfliktai ir drąsios galimybės“ (Mykolaitis-Putinas, 2012, 27)?

Ir pirmieji, ir daugelis kitų, vėliau iki pat mūsų dienų (jau per 80 metų) ištartų ar parašytų, romano vertinimų plaukė iš tokios jo sampratos, tarsi romanas būtų tik gyvenimo kaip teologijos ar konkrečios konfesijos, etikos ar konkrečių jos normų, psichologijos ar konkrečių psichikos reiškinių, meilės ar konkrečios šeimos gyvenimo atvejis. Didžioji gyvenimo pilnatvė daugeliui skaitytojų neleido net suabejoti tuo, kad *Altorių šešėly* pirmiausia yra gyvenimo dalis, o tik toliau svarstant – meno, literatūros kūrinio pasaulis ar bent jo teritorija. Pagrindinis romano personažas Liudas Vasaris – ne veiksmo žmogus. Jo idealai ar siekiai yra atitrūkę nuo kasdienybės: nei seminarija, nei parapija, nei katalikiška gimnazija, kur eina Liudo Vasario gyvenimas, neteikia dvasinių impulsų aukštajai kūrybai. Vis dėlto šio prieštaringo, dvilypio kūrybos pasaulio bendra pajauta yra stipri.

Dabar jau ryškėja ir trečioji galima romano reikšmių gausėjimo kryptis. Tai, ką buvome laikinai atmetę: *vidinė meninė* romano *pilnatvė*, arba jo *autonomija*. Tai, kas linijinį laiką paverčia žiedine – mitologine – jo forma, „kosminių“ kūrinio erdvėlaikiu.

Putinas – poetas simbolistas, Putinas – filosofijos daktaras, Putinas – estetikos ir literatūros profesorius aiškiai skyrė tą ploną, labai subtilią ir trapią ribą, kuri XX amžiuje buvo pradėta brėžti tarp meno ir gyvenimo. Visa tai galime sužinoti iš Mykolaičio-Putino estetikos veikalų, o romano *Altorių šešėly* skaitytojas regi netiesiogiai – per į pasakojimo priekį pastūmėtą psichologinį ir analitinį (arba psichoanalitinį ir filosofinį) *stiliaus* sluoksnį. Pastarasis (kritikų dažnai vadinamas *intelektualiniu*) yra atviras prieštaringų gyvenimo reikšmių paieškai, skaidriai minčiai, žadina epiniam pasakojimui būtiną estetinę nuostatą, lemia egzistencinę daugialypę romano pajautą.

Taigi tarsi pravartu pri(si)minti, kad menas, Mykolaičio-Putinino akimis, buvo „žmogiškoji kūryba“, arba pasaulis, kurį jau ne Dievas, o pats žmogus kuria, ir ten kraunasi, anot paties rašytojo, „šis tas nauja, ko lig tol dar nėra buvę“. Taigi esama kažko daugiau nei menas, ir tai Mykolaitį-Putiną skatina skirti „Dievo“ ir „Pasaulio“ poetus⁷. Čia jau kalbėtume apie tą naują, tačiau ir nenaują, nes meniniais kodais užkoduotą, autoriui / skaitytojui sudėtingą psichologinio ar kitaip įvardyto prozos kūrinio poetiką, tą didžiulį reikšmių ansamblį, kurio nė vienas analitikas neapreptų jokiam savo pranešime ar traktate.

Kita, trečioji reikšmių gausėjimo kryptis būtų ne lygiagreti, o esmingai, pagal romano formos dėsnius susikertanti su anksityvesnėmis. Tikras romanas visuomet pretenduoja papasakoti apie *esmingą* žmogaus gyvenimą. Autoriaus valia kurti, matyt, tai – ieškoti kuo daugiau savų *atramų* tarp autoriaus ir visų mūsų gyvenimo, taigi trečioje linkmėje atrandamos reikšmės vis dėlto nėra ir mums, skaitytojams, nežinomos, tik autorius lyg vienas (ir pirmas) jas pamatė, *nuoširdžiai* įvardijo, pasiūlė mums perskaityti.

Kurias iš jų Mykolaitis-Putinas, rašydamas *Altorių šešėly*, giliausiai pajautė ir kuriomis tvirčiausiai pasirėmė? Bent trumpai – apie jas.

Aptariamo skaitymo atveju *Altorių šešėly* pirmiausia matytume *tikėjimą*, *meilę* ir *poeziją*. Tikėjimas, aišku, visada yra absoliutus, jo svarbiausias šaltinis – meilė, kuriai prasmės tesuteikia meninė kūryba. Nesulaikomai sukasi romane šių vertybių – aukštųjų būties principų ratas, skleidžiasi jų reikšmių ir meninių impulsų žiedas. Kodėl sukasi, kodėl skleidžiasi? Juos valdo galingas asmenybinis (*aš* kaip *kito*, *aš* kaip *visų*) geismas

⁷ „Yra Dievo ir pasaulio poetai. [...] Dievo poetai tai yra šventieji, turį ypatingą malonę įkvėpimo ekstazėje regėti Dievo tiesą ir grožį, dėl to galį išsižadėti pasaulio ir gyvenimo. Pasaulio gi poetai mato grožį tiktai jo atsispindėjime įvairiuose pasaulio daiktuose ir reiškiniuose. Jų kūryba yra vingiuota ir aistringa, kaip žmogaus širdis. Dėl to ji taip plačiai prieinama ir branginama. Pirmųjų poezija yra apreiškimas, garbinimas ir malda, antrųjų – ieškojimas, kentėjimas, kūryba“ (Mykolaitis-Putinas, 1989, 157).

gauti ir pačiam kurti, arba pajaustos pasaulio visumos, aišku, ir jos trūkumo būseną.

Ar jau visus savo vaikščiojimo su romano reikšmėmis takus aprašėme, nurodėme? Aišku, ne, tačiau ir težadėjome minėti pagrindinius. Toliau, pavyzdžiui, šituos tris romano motyvus galime atrasti kaip skirtingus siužeto reikšmių sluoksnius. Vėl tenka skaičiuoti iki trijų: trys pasakojamos istorijos dalys visą siužetą suskirsto į tris pagrindinio romano veikėjo Liudo Vasario asmenybės tapsmo epicentrus: meilės ir pašaukimo formų (kunigauti / kurti literatūros veikalus) ieškančią jaunystę, profesinę (kunigo / poeto) brandą kaip sąžinės konfliktą tarp tikėjimo šaltinio ir dviejų galimų jo formų, autentišką laisvėjimo („išsivadavimo“), arba individualią laisvės patirtį, pasirenkant meilės raišką kaip poetinę kūrybą. Ir taip toliau. Tačiau tai – straipsnio autoriaus išsivaikštantys ir vėl susikertantys romano reikšmių gausėjimo keliai.

Estezės bandymas

Kur, kada ir kaip *grožio akimirka* randasi? Ar negalėtų jos „provokuoti“ konkretūs teksto sakiniai, galbūt literatūriniai įvaizdžiai? Kaip minėta, reikšmių gausa savaime neveda jos link – tas daugybinės reikšmės vienu kartu atrakinti, dekoduoti jų pačių atsakant. Reikšmių redukcija, kaip estetinio suvokimo ne pradžios ar pabaigos, o jo vienalaikiškumo ir visumiškumo sąlyga, virsta individualia jų prasmės (skaitytojui) forma. Tai, su kuo susitinkame per estezės įvykį, yra ne romano reikšmės, o kažkas kita. Pasakojimo linijinio laiko transformacija į išsišakojančias kūrinio erdvėlaikio dimensijas negali jų nepaliesi.

Reikšmių įtampa romano *Altorių šešėly* šio straipsnio autoriaus skaitymuose akivaizdžiai padidėjo jam išsižiūrėjus į paskutiniuosius puslapius – kitokį tekstą nei visas „didysis“ romano tekstas:

Parėjęs namo, jis atsisėdo prie stalo ir, atsilošęs kėdėje, ilgai mąstė.

Jis *perbėgo mintim visą savo gyvenimą*⁸ nuo pačių pirmųjų kūdikystės atsiminimų: kaip jis išsigando skrendančių padange debesėlių, kaip nuo Aušrakalnio žiūrėdavo į giraitę, kurioje veisės gyvatės, o anoj pusėj spindėjo šviesūs rūmai, ir kaip naktigonysė miško tamsoj jį žavėdavo tėvo susikurtas laužas.

Paskui Šešupės krantuose jis traukia revoliucines pirmos gegužės dainas ir seminarijos koplyčioj klauso monotoniško dvasios tėvo balso. Katedros Nepažįstamoji ir Liucė – ir pirmosios mišios, ak, tokios varginančios ir klaidžios!..

Jis pakyla nuo stalo ir ilgai žingsniuoja po kambarį.

Kalnynų gyvenimas su visom smulkmenom *slenka* per jo galvą. Baronienės viliojantis juokas ir nerūpestingos kalbos dabar tik liūdną šypsni *iššaukia* jo veide. Vargšė baronienė!..

Toliau jo atsiminimai jau šuoliais skrenda vieni pro kitus, vis artėdami, vis skubėdami, kol pagaliau **vienam momente** susitelkia **visa dabartis**. Kaip kokie **voratinklio siūlai** į visas puses dar driekiasi jo paskutinių metų išgyvenimai ir rūpesčiai. Bet jie *tirpsta* toly, jie jau *blanksta* ir žūva naujai *užplūstančioj* išsivadavimo šviesoje.

Vasaris sėda prie stalo, pasitiesia prieš save lotynišką Kurijos raštą, ima popieriaus lapą ir stambiom raidėm pradeda rašyti:

NN vyskupystės kurijai Liudo Vasario

PAREIŠKIMAS. (Mykolaitis-Putinas, 2012, 983–984)

Penkiose baigiamosiose labai trumpose *Altorių šešėly* pastraiPOSE beveik nėra fizinio veiksmo (tik trečioji, vos vienas sakinyS: „Jis pakyla nuo stalo ir ilgai žingsniuoja po kambarį“, pertraukia atsiminimus), galima lyginti – sakyti, kad dvasinė pasakotojo patirtis kelis šimtus kartų intensyvesnė negu kitame kuriame epizode, pratęsianti savęs ir kūrybos idėjos įtvirtinimą.

Ilgametė Liudo Vasario abejonių, kančios ir kūrybos patirtis perteikiama greitakalbe – plačiai neaiškinant, pasitikint skaitytojo atmintimi ir vaizduote. Kodėl ryškesni vaikystėje matyti debesys, Aušrakalnį supantys miškai, tėvo sukurtas laužas, Šešupės krantai, seminarijos koplyčia, dvasios tėvo balsas, Katedros Nepažįstamoji ir Liucė, pirmosios Mišios, Kalnynų parapijos gyvenimo vaizdai,

⁸ Pajuodintas tekstas ir kursyvas – V. M.

baronienės juokas ir kalbos? Kodėl neminimos studijos užsienyje, kodėl gyvenimas Kaune, gimnazija, poezija, dramos ir netgi Auksė tik kaip „voratinklio siūlai į visas puses dar driekiasi“?

Tad kam buvo papasakota Liudo Vasario gyvenimo istorija, kas jos pabaigoje yra kitaip nei pradžioje? Ką skaitytojas patiria skaitydamas skubančias į pabaigą romano eilutes?

Štai tada straipsnio autoriaus vaizduotėje ir nutiko kažkas, kai užlieja sąmonę kažkoks bendras viso kūrinio ne tik meninis, bet visoks kitoks tikrumas: „linijinis“ laiko tekėjimas „išsišakoja“, nebaigtas žemiškasis Vasario gyvenimas per tekstą įgyja visko, ko jis dar neturi. Be abejonės, tai – kitokia akimirka. Atsisakoma žemiškojo („linijinio“) laiko. Vakar, dabar ir rytoj tampa viena. Atsiranda viena visų išnykstančių romano reikšmių pajauta, absoliučiai individualizuota, prasminė, susijusi tik su skaitytojo gyvenimu. Šitokio romano erdvėlaikio kodas – nulinis, jo nereikia racionalizuoti, jis yra ta pati ir Mykolaičio-Putino, ir jo romano personažų, ir šio romano skaitytojo patirtis.

Tokį padarė įspūdį anksčiau tik akimis perbėgtos eilutės, paskiri žodžiai. Mykolaičio-Putino tekstas ima byloti beveik greimiškais žodžiais. Visos gyvenimo patirties formos *Altorių šešėly* pasakotojo akimis palaipsniui tvinsta į „vieną momentą“, kuriame „susitelkia visa dabartis“, o čia jos „blanksta ir žūva naujai užplūstančioj išsivadavimo šviesoje“. Panašu, kad taip pajausta dvasia randasi kaip *estezė*, greimiškasis visų ribų santalkos „blyksnis“.

Vietoj išvadų

Baigiant straipsnį – jo autoriaus mintys, užrašytos jau po aptarto, teksto pajautos džiugesio nuskaidrinto jo stabtelėjimo baigiant skaityti romaną, pastabos apie tai, kas galbūt vadintina individualizuotu *estezės* pjūviu, arba *sustabdytu* (tai yra vėl racionaliu) romano vertinimu.

Grįždami prie reikšmių ir iki romano pabaigos kintančios jų konfigūracijos, galėtume teigti, kad tikėjimas, meilė ir poezi-

ja – tieji vyraujantys motyvai ir *išpažinimų* stimulai – romano epilogė minimoje šviesoje sutampa. *Išpažinimai* romane nėra tik nuodėmių išpažintis ar kaltės prisipažinimai, kurie skaitytojui pirmiausiai asocijuojasi dėl veikalo dalių paantraštėse įrašytų žodžių iš šv. Mišių pradžios – „Laiptų maldu“. Tai – tik skirtingos, bet vienodai gilios patirtys. *Altorių šešėly* – sudėtingas patirčių sambalsis, kurį (straipsnio autoriaus skaitymų atveju) valdo tradicinių vertybių – Tikėjimo, Meilės ir Kūrybos – trejybė.

Meilė kaip tikėjimo šaltinis ir kūrybos forma labai individualizuoja ir tikėjimą, ir kūrybą. Kas galėtų pasakyti, ką tiki ir kaip tiki *išsivadavimo šviesos* nutviekstas Liudas Vasaris?

Galime tik spėti, kad Liudas Vasaris ne tik formaliai nusigręžia nuo Katalikų Bažnyčios, kuriai tiek daug metų atstovavo, bet jau ir turi atradęs savų tikėjimo kelių. Tik ar galima krikščionybė be Kristaus? O jeigu ne ji, tai koks tas kelias į Dievą? Romano antraštė ir jo dalių paantraščių asociacijos su šv. Mišių eiga tarsi sustabdo aukos liturgiją jai neprasidėjus, palieka skaitytoją toli nuo jos pabaigos – atsisveikinimo žodžių⁹, ištariamų po palaiminimo. Šviesos metafora keičia šešėlio metaforą, o naujos šv. Mišių reikšmės nežinome – mums ji pernelyg individuali. Žinome, kad pro krikščioniškąją Vakarų Europos kultūrą visada prasisiskverbia Antikos, senovės graikų tikėjimų šviesa. Tikėtina, kad Liudas Vasaris įžiūrėjo ir baltų mitologijos, senojo lietuvių tikėjimo šviesą.

Arba jau antrąkart, trečiąkart iš naujo patiriamos, prisimenamos straipsnio autoriaus skaitomo Mykolaičio-Putino kūrinio tiesos akimirkos.

Be abejonės, šitaip aptarti *esteze* vadintini Mykolaičio-Putino romano skaitymo *blyksniai* meta šešėlius. Tikėtina romano *grožio akimirka* laukė ir tebelaukia savo atverties. Racionali pajautos interpretacija yra mąstymas, kuris nurodo jo paties, kaip įžvalgos,

⁹ *Ite, Missa est* (lot., pažodžiui: „Eikite, Mišios baigtos“: verčiama: „Telydi jus Viešpaties malonė“, „Telydi mus Viešpaties ramybė“ ir pan.). Mišių liturgijos baigiamąjį atsisveikinimą Bažnyčios tradicija supranta kaip siuntimą, kaip misijos suteikimą, kaip raginimą eiti į pasaulį ir skelbti bei liudyti Eucharistijos liturgijoje išgyventą Kristaus buvimo su žmonėmis slėpinį (V. M.).

ribas. Ir estezės *laukimas*, ir jos *ieškojimas* atsiremia į reikšmes arba jų pėdsakus – liekanas, tad tebelieka neaišku, anot Greimo, kas lieka, kai nebelieka nieko. Taigi tikslesnis šio straipsnio pavadinimas galėtų būti šitoks: „Vinco Mykolaičio-Putino romanas *Altorių šešėly* estezės šešėlyje“.

Literatūra

Bartas R., 1992, *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga.

Greimas A. J., 1991, Apie netobulumą. – *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga.

Mykolaitis-Putinas V., 2012, *Altorių šešėly*. Romanas. Serija „Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius“. Vilnius: LRS leidykla.

Mykolaitis-Putinas V., 1989, Meno aptarimas. – *Raštai: Estetika*. Vilnius: Mintis.

Sauka D., 1998, *Fausto amžiaus epilogas*. Vilnius: Tyto alba.

Šliogeris A., 1992, Blyksniai Greimo horizontuose. – *Baltos lankos* 2, 5–20.